

Світлана ЛУПАРЕНКО,

orcid.org/0000-0002-3111-5340

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) svetlana.luparenko@gmail.com*

ЗМІСТ, ФОРМИ Й МЕТОДИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті узагальнено зміст, форми та методи розвитку підприємницької компетентності студентів у закладах вищої освіти. Розкрито підприємницьку компетентність студента як складник його професійної компетентності, який виявляється в мотивованій здатності до творчого пошуку, упровадженні нових ідей, прагненні та вмінні розв'язувати проблеми у професійному, соціальному та повсякденному житті. Вона забезпечує спрямованість діяльності на досягнення комерційного успіху, зокрема, в реалізації різних проєктів (технічних, соціальних тощо). Розкрито можливості змісту освіти для формування підприємницької компетентності студентів, які полягають в інтеграції економічних дисциплін та інших навчальних предметів, спрямованих на формування лідерських якостей, творчості, самостійності й активності студентів, їхнього досвіду практичної й науково-дослідної діяльності, ключових і тих компетентностей, що є значущими для майбутньої практичної діяльності фахівця. Визначено форми й методи формування підприємницької компетентності студентів, а саме: лекції (проблемні лекції, лекції-візуалізації тощо), практичні заняття, семінари, виробниче навчання і практика, самостійна робота (під час занять та позааудиторна, в межах створення центрів молодіжного підприємництва й малих студентських підприємств), проєктне навчання, тренінги (зокрема: тренінги спілкування, креативності та ефективної взаємодії з людьми), workshop (інтенсивна групова взаємодія, яка передбачає поєднання теоретичних презентацій, колективних дискусій і практичних занять), майстер-класи, бесіди, диспути, круглі столи, зустрічі з успішними випускниками, підприємцями у відповідній професійній галузі, ігри (ділові й дидактично-пізнавальні), методи ситуаційного аналізу, кейс-метод, «мозкова атака» тощо. Зроблено висновок про важливість поєднання аудиторних та позааудиторних форм та методів навчання в закладах вищої освіти задля ефективного формування підприємницької компетентності студентів.

Ключові слова: підприємницька компетентність, студенти, зміст, форми, методи, заклади вищої освіти.

Svitlana LUPARENKO,

orcid.org/0000-0002-3111-5340

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher School
of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) svetlana.luparenko@gmail.com*

THE CONTENT, FORMS AND METHODS OF DEVELOPMENT OF STUDENTS' ENTREPRENEURIAL COMPETENCE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article is dedicated to the generalization of content, forms and methods of development of students' entrepreneurial competence in higher educational institutions. Entrepreneurial competence of a student is considered to be a part of his professional competence. It is shown in his motivated ability to creative search, introduction of new ideas, desire and ability to solve problems in professional, social and everyday life. Also, entrepreneurial competence provides focus of activities on achieving commercial success, in particular in implementation of various projects (technical, social etc.). The article depicts the opportunities of the educational content for formation of students' entrepreneurial competence. It means integration of economic disciplines and other subjects aimed at formation of students' leadership qualities, their creativity, independence and activeness. Forms and methods of formation of students' entrepreneurial competence have been determined. They are lectures (problem lectures, visualization lectures etc.), practical classes, seminars, job training and practice, independent work (in class and extracurricular, as part of the creation of youth entrepreneurship centres and small student enterprises), project learning, trainings (for example, communication trainings, creativity trainings, effective social interaction trainings), workshop (intensive group interaction which means combination of theoretical presentations, collective discussions and practical classes), master classes, talks, disputes, "round tables", meetings with successful graduates and entrepreneurs in the relevant professional field, games (business and didactic-cognitive games), methods of situational analysis, case-method, "brain-storm" etc. The author has concluded about the importance of combination of class and extracurricular forms and methods of education in higher educational institutions for effective formation of students' entrepreneurial competence.

Key words: entrepreneurial competence, students, content, forms, methods, higher educational institutions.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток сучасного світу та швидкий темп життя зумовлюють потребу у формуванні активної, ініціативної, організованої та енергійної особистості, цілеспрямованої у своїх діях і наполегливої в досягненні запланованого. Такій особистості легше адаптуватись до мінливих умов життя та вимог оточення.

Окрім того, сучасні реалії соціокультурного життя вимагають від будь-якої особистості розуміння політичних і соціально-економічних підвалин функціонування держави, усвідомлення особливостей організації економічної сфери, володіння елементарними вміннями оптимально організувати свій час, бюджет, внутрішні та зовнішні ресурси з максимальною користю для себе. Це так само посилює важливість формування в особистості знань з економіки, підприємницьких умінь та навичок, соціальних та організаторських здібностей задля якнайуспішнішої самореалізації в суспільстві, добробуту, гармонійного існування в соціумі та формування бажання й готовності докладати зусиль для соціального розвитку й економічного зростання у країні.

З огляду на це актуальною є проблема формування підприємницької компетентності особистості. Водночас важливо зазначити, що саме у студентські роки створюються сприятливі умови для розвитку підприємницької компетентності, оскільки, з одного боку, молодь виявляє стійке прагнення спробувати свої сили в різних професіях, самореалізуватись, вона відкрита до нових ідей, змін та смілива в їх утіленні; а з іншого боку, заклади вищої освіти спрямовують багато уваги на формування лідерських якостей студентів, їхньої активної життєвої позиції та здатності реалізувати себе в різних сферах діяльності, зокрема й у підприємницькій.

Аналіз досліджень. Необхідно підкреслити, що певні питання формування підприємницької компетентності особистості досліджувались вітчизняними науковцями. Зокрема, Н. Морзе, Н. Балик вивчали вплив інформаційних технологій на формування підприємницької компетентності студентів. І. Гуменюк, О. Овчарук детально досліджували суть і значення підприємницької компетентності як важливої ключової компетентності фахівця. Окрім того, А. Булах, О. Сулаєва, М. Ткаченко розробили моделі формування підприємницької компетентності особистості. Проектне навчання як важливу умову формування підприємницької компетентності досліджували Ю. Баніт, В. Майковська, О. Продіус, Ю. Продіус. Педагогічні умови формування підприємниць-

кої компетентності студентів розкрито у працях О. Земки, М. Ткаченко. Водночас важливо зазначити, що більшість дослідників розкривають специфіку формування підприємницької компетентності з урахуванням особливостей підготовки студентів певного фаху.

Утім, питання узагальнення змісту, форм і методів формування підприємницької компетентності студентів не стало предметом дослідження вчених, що й зумовило цей науковий пошук.

Мета статті – узагальнити зміст, форми та методи формування підприємницької компетентності студентів у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Підприємництво передбачає здатність особистості оперативно реагувати на новітні ідеї та можливості їх утілення в життя, уміння планувати й керувати проектами соціальної, культурної, комерційної цінності (European Union, 2006).

Підприємницька компетентність – інтегрована якість особистості, яка передбачає її спроможність співвідносити власні економічні потреби й інтереси з наявними трудовими, матеріальними, природними та екологічними ресурсами, потребами, вимогами та інтересами соціуму, організувати власну професійну та підприємницьку діяльність, орієнтуватись в етиці відносин у колективі; оцінювати й аналізувати свої здібності та професійні можливості, співвідносити їх із вимогами й потребами ринку праці, розробляти, впроваджувати й оцінювати плани підприємницької діяльності та проекти, розробляти моделі дій, приймати обґрунтовані рішення, презентувати й поширювати інформацію щодо результатів економічної діяльності (Ткаченко, 2018), застосовувати технології моніторингу ресурсів і забезпечення стійкого розвитку (Морзе, Балик, 2015: 11; Овчарук, 2003). Вона базується на навичках критичного мислення, творчості, ініціативності, наполегливості, вмінні розв'язувати проблеми і співпрацювати (European Union, 2006).

Підприємницька компетентність є однією із ключових компетентностей особистості (разом з інформаційно-комунікаційною, соціальною, громадянською, загальнокультурною, здоров'язбережувальною, математичною й базовими компетентностями в галузі природознавства й техніки, спілкуванням державною, рідною й іноземними мовами, умінням учитись (Морзе, Балик, 2015; European Union, 2006).

Підприємницька компетентність студента є складником його професійної компетентності. Вона виявляється в мотивованій здатності людини до творчого пошуку, впровадженні нових ідей,

розв'язанні різних проблем у професійному, соціальному та повсякденному житті та забезпечує спрямованість діяльності майбутнього фахівця на досягнення комерційного успіху в реалізації різноманітних проєктів (технічних, соціальних тощо) (Морзе, Балик, 2015; Сулаєва, 2011). Підприємницька компетентність студента передбачає сформованість у нього лідерських якостей, уміння працювати в команді, розв'язувати конфліктні ситуації, приймати рішення в умовах невизначеності, мотивувати зусилля інших людей, створювати організаційні структури (Морзе, Балик, 2015: 10).

Принципами розвитку підприємницької компетентності студентів є (Булах, 2015: 160; Сулаєва, 2011): принципи гуманізації та технологізації, безперервності й багаторівневості професійного навчання, науковості і творчості, активності, самостійності і свідомості студентів, єдності і взаємозв'язку теоретичної, практичної, підприємницької й виробничої підготовки, системності й цілісності (формування підприємницької компетентності є цілісним процесом, на який впливають внутрішні й зовнішні фактори); спрямованості процесу професійного навчання на формування професійних умінь майбутніх фахівців, здатних до активної творчої діяльності тощо (Сулаєва, 2011).

Необхідно зауважити, що формування компетентності, зокрема підприємницької, в закладах вищої освіти передбачає інтеграцію соціально-економічних, загальнонаукових, загальних професійних та спеціальних дисциплін, що повинно забезпечити розвиток аналітичних навичок студентів, формування їхньої готовності до змін, мотивації діяльності (навчальної, професійної, підприємницької), досвіду керівництва й самоорганізації, комунікативних навичок тощо. Організаційно-педагогічні умови закладів вищої освіти повинні забезпечувати набуття студентами досвіду успішних дій із розв'язання реальних життєвих ситуацій, завдань і розвиток рефлексії (Майковська, 2019).

Формування підприємницької компетентності студентів забезпечується інтеграцією навчальних дисциплін, зокрема економічної спрямованості («Економічна теорія», «Основи підприємництва», «Основи підприємницької діяльності маркетингу, менеджменту», «Бізнес-планування у професійній діяльності», «Бізнес: сутність та організація», «Економіка й організація виробництва» тощо) (Булах, 2015; Земка, 2017; Сулаєва, 2011), а також інших навчальних предметів, спрямованих на формування лідерських якостей, творчості,

самостійності й активності студентів, досвіду практичної діяльності («Основи права», «Етика й естетика», «Соціологія», «Основи екології», «Безпека життєдіяльності та охорона праці», «Інформатика» тощо). З огляду на це зміст освітніх програм повинен відповідати певним вимогам, зокрема: можливість отримання фундаментальних знань під час вивчення дисциплін; набуття студентами досвіду практичної та науково-дослідної діяльності; формування ключових компетентностей і тих компетентностей, що є значущими для майбутньої практичної діяльності фахівця (Булах, 2015; Земка, 2017; Сулаєва, 2011; Майковська, 2019).

Відповідно, з метою формування підприємницької компетентності студентів у закладах вищої освіти впроваджуються такі форми й методи (Баніт, 2019; Гуменюк, 2019; Земка, 2017; Майковська, 2019; Морзе, Балик, 2015; Продіус О., Продіус Ю., 2013):

- лекції (проблемні лекції, лекції-візуалізації тощо), які створюють основу для орієнтації студентів в інформаційних джерелах, їх доступності й корисності, можливості використання навчального матеріалу для подальшої самоосвіти;

- практичні заняття, що орієнтуються на діяльнісний складник підприємливості;

- семінари, які дозволяють розширити, перерити й відкоректувати отримані під час лекцій знання;

- виробниче навчання і практика, які створюють сприятливі умови для практичного використання здобутих знань, умінь і навичок – компонентів підприємницької компетентності;

- самостійна робота (під час занять та позааудиторна), що дозволяє студентам виявити свої творчі здібності, вдосконалити здобуті знання та вміння і спробувати застосувати їх самостійно в нових ситуаціях з метою набуття життєвого і професійного досвіду. Окрім того, позааудиторна самостійна робота передбачає залучення студентів до самостійної підприємницької діяльності в межах створення центрів молодіжного підприємства та малих студентських підприємств. Це дає студентам можливість розвинути навички працевлаштування, ефективної роботи в команді, планування й управління організацією;

- проєктне навчання. Так, найважливіша роль у формуванні підприємницької компетентності студентів належить методу проєктного навчання – творчій навчальній роботі з розв'язанням практичного завдання, цілі якої досягаються у процесі теоретичного опрацювання і практичної реалізації ідей під керівництвом викладача

(Майковська, 2019). Проектне навчання передбачає потрапляння студентами в ситуації, коли вони «навчаються в реальній справі» й мають можливість активно конструювати знання. Викладачі спрямовують і допомагають студентам у виборі проектів та стратегій їх реалізації. Розрізняють декілька типів проектів: проект-завдання (студенти в команді разом працюють над проектом, обраним викладачем, і застосовують розроблену ним методику, але рівень сформованості їхньої мотивації та практичних навичок мінімальний); проект-дисципліна (викладач визначає предметну галузь певного проекту й загальний підхід до його реалізації, а студенти вирішують самі, якими проектами будуть займатись, та виробляють стратегію їх реалізації); проект-стартап (студенти майже самостійно обирають проект, а також підхід до його реалізації) (Морзе, Балик, 2015);

– тренінги, зокрема: тренінги спілкування, які спрямовані на вироблення оптимального стилю спілкування та комунікативних умінь студентів; тренінги креативності, що націлені на розвиток уяви та логічного мислення особистості; тренінги ефективної взаємодії з людьми;

– workshop – інтенсивна групова взаємодія, яка передбачає поєднання теоретичних презентацій, практичних занять та колективних дискусій. Ця взаємодія спрямовується на активне розв'язання заздалегідь запропонованих запитань і проблем її учасниками;

– майстер-класи, націлені на формування вмінь та навичок у конкретній діяльності чи професійній сфері;

– бесіди, дискусії, диспути, круглі столи, що дозволяють студентам поділитись досвідом та ідеями в розв'язанні реальних професійних і життєвих ситуацій;

– зустрічі з успішними випускниками, підприємцями у відповідній професійній галузі, завдяки чому студенти мають можливість отри-

мати інформацію безпосередньо від професіоналів, дослідити досвід їхньої роботи, проаналізувати досягнення і труднощі практичної діяльності в певній професійній галузі;

– ігри (ділові й дидактично-пізнавальні), які дозволяють студентам змодельовати, розібрати і «прожити» певні ситуації професійної діяльності та життя;

– методи ситуаційного аналізу, кейс-метод, «мозкова атака», які знайомлять студентів із реальними справами й ситуаціями їхньої професії;

– важливо зазначити, що розвитку підприємницької компетентності сприяє також проведення позакласних заходів (вікторин, турнірів, конкурсів, олімпіад, змагань тощо), це разом з аудиторною діяльністю дозволяє цілісно вплинути на формування підприємницької компетентності студентів.

Висновки. Отже, формуванню підприємницької компетентності студентів у закладах вищої освіти сприяє інтеграція навчальних дисциплін і застосування різноманітних організаційних форм та методів аудиторної та позааудиторної роботи, зокрема: лекцій, практичних занять, семінарів, виробничого навчання і практики, самостійної роботи, проектного навчання, тренінгів (спілкування, креативності та ефективної взаємодії з людьми), workshop, майстер-класів, бесід, диспутів, «круглих столів», зустрічей з успішними випускниками, підприємцями у відповідній професійній галузі, ділових і дидактично-пізнавальних ігор, методів ситуаційного аналізу, методу «мозкової атаки», кейс-методу тощо.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, яка вивчається. Перспективу її подальшої розробки вбачаємо в розкритті освітніх технологій, що сприяють формуванню підприємницької компетентності студентів у закладах вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баніт Ю. Інтегроване самопроєктування підприємницької компетентності студентів – майбутніх економістів засобами інтерактивного навчання. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 14. Т. 1. С. 23–27.
2. Булах А. Модель формування підприємницької компетентності учнів професійно-технічних навчальних закладів швейного профілю. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 9(53). С. 157–165.
3. Гуменюк І. Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців педагогічного профілю. *Педагогічна освіта: теорія і практика* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2019. Вип. 26. Ч. 1. С. 52–57.
4. Земка О. Педагогічні умови формування підприємницької компетентності майбутніх учителів технологій. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»* : зб. наук. праць. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2017. Вип. 15. С. 48–53.
5. Майковська В. Теоретико-методичні аспекти формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування : навчально-методичний посібник / наук. ред. О. Семенов. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 226 с.

6. Морзе Н., Балик Н. Шляхи формування підприємницької компетентності майбутніх інформатиків. *Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах*. 2015. № 1. С. 8–17.
7. Овчарук О. Компетентності як ключ до формування змісту освіти. *Стратегія реформування освіти України*. Київ : К. І. С., 2003. 295 с.
8. Продиус О., Продиус Ю. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх менеджерів у сфері зовнішньоекономічної діяльності. *Шляхи реалізації кредитно-модульної системи організації навчального процесу й тестових форм контролю знань студентів* : матер. наук.-метод. семінару. Одеса : Наука і техніка, 2013. Вип. 7 : Методологічні основи дистанційного навчання. С. 70–74.
9. Сулаєва Е. Формирование предпринимательской компетентности у студентов техникума : автореф. дис. ... на соискание ученой степени канд. пед. наук : 13.00.08. Шуя, 2011. 22 с.
10. Ткаченко М. Формування підприємницької компетентності майбутніх фахівців ресторанного господарства у професійно-технічних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. Київ, 2018. 347 с.
11. European Union. Key Competencies for Life learning. Recommendation of the European Parliament and to the Council of 18 December 2006 (2006/962/EC). Official Journal of the European Union. 2006. December 30. P. I.394/10-I.394/18.

REFERENCES

1. Banit Yu. Integrovane samoproektuvannya pidpryemnytskoi kompetentnosti studentiv – maibutnih ekonomistiv zasobamy ingeraktyvnoho navchannia [Integrated self-projecting of entrepreneurial competence of students – future economists by means of interactive training]. *Innovative pedagogy*. 2019. Issue 14. T. 1. P. 23–27 [in Ukrainian].
2. Bulakh A. Model formuvannia pidpryemnytskoi kompetentnosti uchniv profesiyno-tehnichnyh navchalnyh zakladiv shveinoho profilu [Formation Model of Vocational Education of Sewing Profile Pupils' Enterprise Competence] *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. 2015. № 9 (53). P. 157–165 [in Ukrainian].
3. Humeniuk I. Formuvannia pidpryemnytskoi kompetentnosti maibutnih fahivtsiv pedahohichnoho profilu [Formation of entrepreneurial competence of future specialists in pedagogical sphere]. *Pedagogical education: theory and practice*. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 2019. Issue 26. Part 1. P. 52–57 [in Ukrainian].
4. Zemka O. V. Pedahohichni umovy formuvannia pidpryemnytskoi kompetentnosti maibutnih uchyteliv tehnolohiy [Pedagogical conditions of forming entrepreneurial competence of future teachers of Technologies]. *Bulletin of Cherkasy University. Series "Pedagogical sciences"*. Cherkasy : Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University, 2017. Issue 15. P. 48–53 [in Ukrainian].
5. Maikovska V. I. Teoretyko-metodychni aspekty formuvannia pidpryemnytskoi kompetentnosti maibutnih fahivtsiv sfery obslyhovuvannia [Theoretical-methodical aspects of formation of entrepreneurial competence of future specialists in service sector]. Sumy: Sumy State Pedagogical University named after A.S. Макаренко, 2019. 226 p. [in Ukrainian].
6. Morze N., Balyk N. Skliahy formuvannia pidpryemnytskoi kompetentnosti maibutnih informatykyv [Ways of formation of future computer scientists' entrepreneurial competence] *Information Sciences and Information Technologies in educational establishments*. 2015. № 1. P.P. 8–17 [in Ukrainian].
7. Ovcharuk O. V. Kompetentnosti iak kliuch do formuvannia zmistu osvity. Strategiia reformuvannia osvity Ukrainy. *Competences as a key to formation of content of education. Strategy of education reforms in Ukraine*. Kyiv : K.I.S., 2003. 295 p. [in Ukrainian].
8. Prodius O. I., Prodius Yu. I. Kompetentnisnyi pidhid u pidhotovtsi maibutnih menezheriv v sferi zovnishnioekonomichnoi diialnosti [Competence approach in training future managers in the sphere of foreign economic activity]. *Ways of realization of credit-module system of organization of educational process and test forms of control of students' knowledge : seminar proceedings*. Odessa : Science and technique, 2013. Issue 7 : Methodological foundations of distance learning. P. 70–74 [in Ukrainian].
9. Sulaieva Ye. P. Formirovaniye predprinimatelskoi kompetentnosti u studentov tekhnikuma [Formation of entrepreneurial competence of college students] : Extended abstract of PhD thesis : 13.00.08. Shuya, 2011. 22 p. [in Russian].
10. Tkachenko M. V. Formuvannia pidpryemnytskoi kompetentnosti maibutnih fahivtsiv restorannoho hospodarstva u profesiyno-tehnichnyh navchalnyh zakladah [Developing entrepreneurial competency of future restaurant industry specialists at vocational education institutions] : PhD thesis : 13.00.04 / The Institute for Vocational Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 2018. 347 p. [in Ukrainian].
11. European Union. Key Competencies for Life learning. Recommendation of the European Parliament and to the Council of 18 December 2006 (2006/962/EC). Official Journal of the European Union. 2006. December 30. P. I.394/10-I.394/18.